TOMASZ JENŐ

Emlékeim Müller Sándor professzorról

Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kapott vegyészi oklevelemen a dátum 1958. február 27. Az egyetem befejezése után mindenképpen a szerves kémiai tanszéken szerettem volna maradni. Státust nem kaphattam, de Bruckner professzor úr jóvoltából „akadémiai célhiteles alkalmazottként" 1958. április 1-jétől 1961. május 8-ig a tanszéken maradhattam. 1958 szeptemberétől Müller Sándor professzor munkatársa lettem. Életem nagy ajándéka ez a három esztendő, melyet a szerves kémiai tanszéken két olyan kivételes ember, mint Bruckner Győző és Müller Sándor közvetlen környezetében tölthettem.

Müller Sándort, a munkatársaival minden professzori gőgtől, nagyképűségtől mentesen érintkező főnököt, a remek, öniróniát sem nélkülöző, sokszor szarkasztikus humorú embert bemutatni azoknak, kik már nem ismerhették, reménytelen vállalkozás. Páratlan személyiségének körvonalai talán mégis kirajzolódnak, ha megkísérlem leírni egy tanszéki napját, megpróbálok felidézni sok-sok kedves történetéből egy-egy jellegzetest, feleleveníteni megannyi beszélgetésünk néhány mozaikdarabját.

Epus – így hívtuk mindnyájan Müller professzor urat. Honnan jött a név? Ki tudja? Az idősebbek úgy mondták, rendszerint „Apuskámnak" szólította munkatársait. Apus → Epus, talán ez a név eredete. Az Epus becenevet maga is szívesen használta. Egyik délután egy telefonhívást tévedésből a szobájába kapcsoltak. „Itt Müller beszél – hallottam a tanár úr hangját –, Müller, hát nem érti, az Epus."

Az 1950-es években a szerves kémiai tanszék jelentősen bővült. 1958 végén, 1959 elején a Múzeum körút 4/C II. emeletére költözött fel a zsúfolt B épületből a két professzor, a két professzori laboratórium, valamint a könyvtár. A hosszú folyosón jobbra az első ajtó mögött volt Müller Sándor szobája. Ezt követte a Müller-labor, ahol Mészáros Miomirral ketten dolgoztunk. Müller tanár úr szobája folyosóra nyíló ajtaját mindig zárva tartotta. A laboron keresztül közlekedett. Sosem engedte, hogy szobája és a labor közötti ajtót becsukjuk. „Ha már nem dolgozom, legalább a laborszagot szeretném érezni" – mondogatta.

Laboratóriumi munkával – bármennyire imádta – már nem foglalkozott. Ha azonban megkértem, egy-egy nehezebben kristályosodó anyag átkristályosításában készséggel segített. Abban az időben a laborban nyugodtan dohányoztunk, hiszen legalább egy Bunsen-égő amúgy is mindig égett. Müller professzor úr erős dohányos volt. Harmóniát szívott. Mire az átkristályosításnál használt Bunsen-állvány talpát kezdték betakarni az elszívott Harmónia-csikkek, rendesen az anyag is megkristályosodott. Ahogyan kezébe vett egy lombikot, megfogott egy kémcsövet, mozdulatairól tanulmányt lehetne írni. Valósággal simogatta az edényeket. Velem egyik régi, cukor-rodanidokkal foglalkozó témáját akarta folytatni. Szükségünk volt egy anyagra, melyet még fiatalon a Műegyetemen szintetizált. Behozta akkori jegyzőkönyvét, hogy ennek alapján elkészítsem a vegyületet. Egy kemény kötésű füzetet adott át; egy csodálatosan szerkesztett, áttekinthető, lila tintával, gyönyörű betűkkel írt jegyzőkönyvet. Ehhez foghatót azóta sem láttam. Ilyen jegyzőkönyvet csak az tud készíteni, ki szerelmese hivatásának. Jegyzőkönyve halála után nálam maradt. Nagy becsben, féltve őriztem évtizedekig, míg néhány éve átadtam Kucsman Árpádnak, ki elhelyezte a szerves kémiai tanszék archívumában.

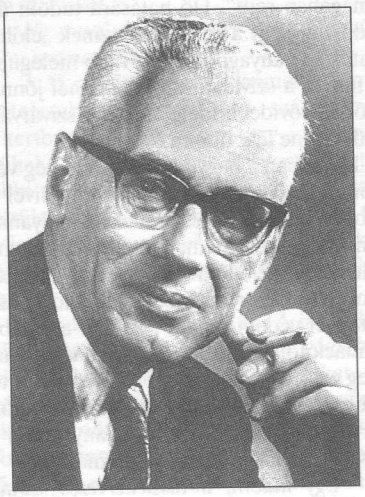

Müller professzor úr erős dohányos volt

Hogyan telt Müller professzor úr egy napja? Keddet és szerdát kivéve, amikor Veszprémben volt, általában dél körül ért a tanszékre. Ha még nem késte le, Bruckner professzor úr laboratóriumában részt vett a szokásos déli teázáson. A teázást csupán szénhidrát-felvételi alkalomnak tekintette. Oly mennyiségű kockacukrot halmozott csészéjébe, hogy a cukorhegy süvege kikandikált a teából. Teázás után ebédelni indult a Múzeum kávéházba, ahol akkoriban mindannyian étkeztünk, és ahol állandó asztaltársasága volt. Két egykori Eötvös-kollégistatárssal, Szádeczky Kardos Elemér geológussal és Bogsch László paleontológussal, valamint Sztrókay Kálmán mineralógusprofesszorral ebédelt. Ha együtt mentünk át a Múzeum kávéházba, engem is meghívott asztalukhoz. Ilyenkor élvezhettem, miként ugratják egymást; hallhattam viccelődéseiket, csipkelődéseiket, a számomra sem ismeretlen, tipikus Eötvös-kollégista humort. Nem csoda, ha az ebédek hosszúra nyúltak, 3-½4 előtt ritkán ért vissza a tanszékre.

Ezeknek a délutánba nyúló ebédeléseknek köszönhetően Müller Sándor minduntalan kizárta magát a szakszervezetből. Mire ő a Múzeum kávéházból visszaérkezett a tanszékre, a tagdíjbeszedéssel foglalkozó laboráns asszony, Gizike hazament. Bizonyos tagdíjhátralék pedig a szakszervezetből való automatikus kizárást jelentett. Müller professzor úr valahogy figyelmen kívül hagyta, hogy sokaknak már véget ért a munkaidő, mikor ő elkezdett dolgozni. Így ritkán találkozott Mészáros Mióval is, ki nagy rendszerességgel mindennap kora reggeltől kora délutánig keményen dolgozott. Néha csodálkozva kérdezte tőlem: „Mondd csak, az öreg Mió mostanában nem szokott bejárni?"

A hosszúra nyúlt ebéd után visszahúzódott szobájába, ahol azután este 9-10 óráig a végül is soha el nem készült elméleti szerves kémia könyvén dolgozott. Gyakori délutáni vendég volt laboratóriumunkban Messmer „Pubi", kivel közösen akarta tető alá hozni könyvét.

Néha megesett, hogy elfáradt a munká-

ban. Ilyenkor kijött a laborba, nyújtózott egyet-kettőt, és pihenésképpen sokat mesélt. Megtudtam például, hogyan foglalkozott doktorjelöltjeivel. Az volt a módszere, hogy minden doktorandusz a laboratóriumban folyó valamennyi témát közvetlen közelről, tehát a gyakorlatban is megismerte, ahogy ő mondta, „végigment" rajtuk. Az illető így mindent megtanulhatott, amit a tanár úrtól elméletben és gyakorlatban meg lehetett tanulni. Ezenközben összejött annyi szakmai újdonság, amiből azután könnyen meg tudta írni disszertációját.

Mesélt Tihanyról, a Biológiai Kutatóintézetről, ahová a szebbik nemhez tartozó disszertánsaival a vakáció örömeit munkával összekapcsolni utazott nyaranta. Tihanyba készülődvén első disszertánsával, Móricz Máriával, Manyival, a Déli pályaudvaron találkoztak. Mikorra Müller tanár úr a pályaudvarra ért, Manyi már ott várta. Udvarias férfi volt, így azonnal felvette a Manyi melletti bőröndöt, s elindultak helyet keresni a vonaton. A koffer valószínűtlenül súlyos volt. „Nem tudtam elképzelni, mi a kék fenét hoz Manyi?" – mesélte. Elhelyezkedtek egy fülkében, s a tanár úr nagy kínnal feltornázta a bőröndöt a csomagtartóba. Elindult a vonat, majd megjelent a peronon egy idegesen viselkedő úr. Be-be nézett a fülkébe, eltűnt, azután ismét megjelent. Egyszer csak elhúzta a fülkeajtót és udvariasan megérdeklődte, véletlenül nem cseréltek-e koffert Manyival? Kiderült, hogy valóban ez történt, s az is, hogy az úr mineralógus, bőröndje pedig tele volt ásványokkal.

1960 egyik téli estéjén elegáns, középkorú hölgy lépett laboratóriumunkba. Müller professzor urat kereste. „Fáradjon be a szomszéd szobába – mondottam –, ott találja."

Bement. „Jó estét, Titán" – hallottam. (Hölgydisszertánsai „Titán"-nak hívták Müller tanár urat.) „Manyi, hát maga hogy kerül ide?" Móricz Mária volt, ki hosszú dél-amerikai tartózkodás után akkor tért vissza Magyarországra. Müller tanár urat akarta megkérni, segítsen elhelyezkednie. „Képzeld, szegény Manyi – mondta Móricz Mária távozása után – engem akart megkérni, hogy protezsáljam. Nem tudja, hogy ezzel mennyit ártanék neki."

Egy másik alkalommal elmesélte, hogy angliai tanulmányútja során auditív úton, négy barátnőjétől tanult meg igazán jól angolul. Magolni alig magolt, mindössze naponta öt rendhagyó igét kellett megtanulnia, s azt is csak azért, mert erre egyik barátnője, egy kis vörös hajú nő kényszerítette. A „kis vörös" ugyanis csak akkor volt hajlandó az áhított testi kapcsolatra, ha az öt rendhagyó igét előzőleg a tanár úr hibátlanul felmondta.

De nem csak nőügyeiről mesélt. Elmesélte, hogyan veszítette el rövid időre a látását. Londonban egyszerre öt készülékben metilezett dimetil-szulfáttal. Az ötödik készüléket már nem tudta megfelelően összeszerelni, ennek folytán a szagtalan metilezőszer mérgező gőzeiből jó nagyokat „kortyolgatott". Müller tanár úr ezzel azonban egy cseppet sem törődött, hiszen ha dolgozott, a munkáján kívül semmi más nem érdekelte. Hazafelé igyekezve a londoni utcán egyszer csak elsötétült előtte a világ. A járókelők segítették kórházba, ahol azután megfelelő ellátásban részesülvén visszanyerte látását. Mészáros Mió mesélte, hogy itt Pesten meg diazometán-mérgezést kapott. Hiába óvták, vigyázzon a mérgező gázzal, csak az anyag izolálására figyelt. Másnap reggel Mió valóban ott találta az exszikkátorban a gyönyörű hófehér kristályokat, de mellette egy üzenetet is, miszerint Müller Sándor tüdővizenyővel kórházba került. Visszaemlékezve erre az esetre Müller tanár úr azt mondta, csak akkor ment be a kórházba, mikor már állva is alig kapott levegőt.

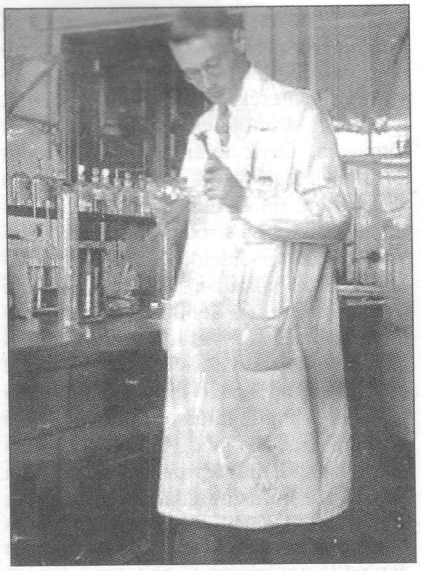

A Zemplén-laborban

A Bruckner-laborban a teázások is jó mesélési alkalmat szolgáltattak Müller professzor úrnak. Itt történt, hogy a professzor úr nemcsak elmondta, hanem a tanszék könyvtárosnőjével, Gyárfásné Klárával néhányunknak mindjárt be is mutatta egy akkor ismét divatba jött tánc, a charleston alaplépéseit. Müller professzor úr egészséges humorral tolerálta könyvtárosnőnk már-már beteges szórakozottságát. Egyik nap egy egyforintos érmét köpködve „apád-anyád ide jöjjön" kiáltással lépett be a laboratóriumba. „Az új könyvtárosnőnk nyomta a kezembe, amikor be akartam szállni a liftbe. Valószínűleg azt hitte, én vagyok a házmester." Alighogy ezt kimondta, Klára lépett be, és sűrű bocsánatkérések közepette igyekezett menteni szórakozottságát.

Az egykori Eötvös-kollégista szólalt meg, amikor egyik nap Bruckner Győző titkárnője, Lévainé Edit jelentette, hogy a professzor úr néhány hétig nem tud bejönni, mert lábtrombózist kapott. Müller tanár úr révetegen felnézett irományaiból s mindössze ennyit mondott: „Mindig mondtam, a lábat mosni kell!"

Esténként olykor megjelent a laborban egy alacsony, enyhén molett, kedves arcú szőke asszony, Müller Sándor felesége, Ádi. Bár vegyészdiplomát szerzett, nem dolgozott, német- és angolnyelv-órákat adott, leginkább kedvtelésből. Ő ugyanolyan természetesen viselkedett, mint férje. Aranyos közvetlenségükre jellemző a következő eset. 1959-ben vagy 60-ban mutatta be a televízió a Dosztojevszkij Félkegyelműjéből készített szovjet tv-filmet. Másnap Müller tanár úr lelkesen érdeklődött: „Láttad a Félkegyelműt? Ádival egyszerre mondtuk, hogy a filmbéli Miskin herceg teljesen olyan, mint te vagy." „De professzor úr – méltatlankodtam –, Szmoktunovszkij teljesen ősz hajjal játszotta Miskin herceget, azonkívül szemüvege volt és szakálla is." „Na, szóval, nem is külsőleg, hanem belülről" – válaszolta. Attól kezdve „félkegyelmű hercegem"-nek vagy csak egyszerűen „hercegem"-nek szólította. Este Ádi is megérkezett kizárólag azért, hogy kedvesen-aranyosan elmesélje ugyanezt. Attól kezdve ő is „herceg"-nek hívott.

Életük végéig mindketten nagy gyerekek maradtak. Ha gyerekes házhoz mentek látogatóba, természetesen édességgel akartak kedveskedni a csemeteknek. Mesélték, nem egyszer megtörtént, hogy útközben bele-bele kóstoltak, s ha ízlett, bizony előfordult, hogy az édességből semmi nem maradt, mire vendégváróikhoz értek. Gyakran jártak moziba. Mindig Ádi döntötte el, milyen filmeket fognak megnézni és azt is, hogy milyen sorrendben. Az előre megállapított sorrendhez szigorúan ragaszkodott. Többször előfordult, hogy mire eljutottak a sorban következő filmhez, az lekerült a belvárosi mozik műsoráról, s már csak peremkerületekben vetítették. Emlékszem, a „Rakétatámaszpont" című szovjet filmet – isten tudja, miért akarták – már csak Cinkotán tudták megnézni. Este élő emberek voltak, így késői vetítésekre jártak. Mire véget ért a film, autóbusz, HÉV már nem járt. Másnap a tanár úr nevetve mesélte, egészen a Keletiig kellett gyalogolniuk, mire szabad taxit találtak.

A nyári vakációkat Balatonalmádiban töltötték. Itt volt villájuk. Étkezni átjártak az Akadémia üdülőjébe. Ide vittek el vacsorázni engem is, mikor az egyik nyáron meglátogattam őket. 1960 nyarán, amikor Bruckner Győző és Wilhelms Adrienn

összeházasodott, a Müller házaspár már Almádiban nyaralt. Innét érkezett a köszöntő távirat: „Egymásra talált két magányos vándor, örömtáncot jár most Picur, Ádi, Sándor." Picur a macskájuk volt. Ő pótolta a gyereket.

1960. szeptember vége. A tanév már hetek óta elkezdődött. Müller tanár úr sehol. Bruckner professzor úr naponta érdeklődött: „Nem tudtok valamit az Epusról?" Egyik nap, amikor a déli tea után visszamentem a laborba, ott találtam Müller professzor urat. Szomorúan üldögélt a szekrény peremén, sziszegve-sisteregve vette a levegőt a fogai közé szorított ócska műanyag szipkán keresztül. „Mi történt, professzor úr? – kérdeztem. – Már komolyan aggódtunk." Rezignáltan válaszolta: „Na, szóval, tudod, volt nekem a nyáron egy kis nőm. Aztán jó nejem mondta, tessék ezt abbahagyni, és a cigarettáról is le fogsz szokni!" Most értettem meg, amit Entz Béláék említettek néhány hónappal korábban Tihanyban, a Biológiai Kutatóintézetben. „Képzeljétek, egyik éjjel úgy fél három felé valaki megzörgeti az ablakunkat. Szerencsére még fenn voltunk, mert sokáig maradó vendégeink voltak. Kinyitjuk az ajtót, hát ott áll Titán! Legalább 15 éve nem láttuk! Nem tudtuk elképzelni, ilyen hajnali órán hogy kerül ide?"

Az ötvenes évek végén Müller Sándor lényegében válogatás nélkül kezdett klasszikus hanglemezeket vásárolni, főleg az akkoriban könnyen hozzáférhető, egyébként kiváló előadókkal készített szovjet lemezeket. A Melodija lemezeken cirill és latin betűkkel is feltüntették a mű címét és előadóját. „Képzeld – mesélte egyik nap nevetve – tegnap este meghallgattuk Rahmanyinov „Утёс" című szimfonikus költeményét. Éjjel felébredtem s eszembe jutott, mi a kék fenét jelenthet az, hogy „Утёс"? Hajnali háromkor felkeltem, hogy megnézzem a lemezt. Hát latin betűkkel nem ugyanaz volt kiírva: „Utyosz". Oroszul ugyan nem tudott, de a cirill betűket ismerte. Igaz, hogy a II. világháború után – sokakhoz hasonlóan – ő is elkezdett oroszul tanulni, de a nyelvtanulást sajnálatosan korán, már az V. deklinációnál abbahagyta. A nyelvtankönyvek példaszava az V. deklinációra „озеро". Müller tanár úr véleménye az volt, hogy egy nyelvvel, melyben a „tó" szó jelentése „озеро", nem érdemes foglalkozni.

Nagy hatással volt Müller professzor úrra a „Bolygó Hollandi". Akkoriban vásárolta a lemezt, s oly mértékben megszerette Wagner operáját, hogy Pentelei Molnár utcai lakásukba kis társaságot szervezett meghallgatására. (A rózsadombi házban, a felettük lévő lakásban a kiváló karmester, Sergio Failoni özvegye, Klier Nelly, a balerina élt leányával, a későbbi kiváló zongoraművésznővel, Failoni Donatellával. A két család jóban volt, összejártak.) Öten kaptunk meghívást. Brucknerék, Nyíry Ernő, a tanszék gazdasági vezetője és felesége, valamint jómagam. Örök talány marad, hogyan került a meghívottak közé a klasszikus zene iránt minimális érdeklődést sem mutató Nyíry házaspár. Müller professzor úr aznap délelőtt véletlenül találkozhatott a tanszéken Ernővel. Hirtelen eszébe juthatott a délutáni program, hát meghívta. Ernőt váratlanul érhette a nagy megtiszteltetés, s boldog örömmel mondott igent, hiszen a tanár úrnak nem volt szokása munkatársait vendégül látni otthonában. Nyíryék végig udvariasan unatkoztak. Bruckner professzor úr nem kedvelte a kórusmuzsikát, amit – arcán megvető mosollyal – gyakran hangoztatott is: „Ki nem állhatom a kórusokat." A házigazdát ez a legkevésbé sem zavarta, önfeledten élvezte a zenét. Az opera vége felé Ádi is hazaért. A gyakorlott, nagyvonalú háziasszony szendvicseket, aprósüteményt, italokat varázsolt az asztalra, s körbekínálta vendégeit: „Prof., parancsoljon; herceg, vegyen..." Aztán egyszercsak megszólalt: „Eddig hallgattátok Sándor műsorát, most jön az enyém", és feltett egy Doris Day-lemezt.

Müller Sándor nem szerette Zemplén Gézát. Többször emlegette, hogy Zemplén, akárcsak a Nobel-díjas Hans Fischer, nem hitt a szénatom tetraéderes vegyérték-orientációjában. 1959-ben szép napos időben sétáltunk át a Kossuth Klubba Zemplén Gézára emlékezni. „Tudod – így a tanár úr –, Géza bácsit, a kutatót én olyan emberhez hasonlítanám, ki éjszaka vaktában sötét lakásokba lövöldöz a nyitott ablakokon át, és véletlenül mindenütt eltalál valakit." Aztán a Kossuth Klubban megtartotta a Zemplén-emlékbeszédet.

Groteszk fintora a sorsnak, hogy a Magyar Tudomány című folyóiratot Müller Sándornak csak halála után kezdték kézbesíteni. Ha felütötte volna az első, címére érkezett számot, s meglátja az első oldalon fekete keretben saját nevét, biztosan nagyot kacag.

A Farkasréti temető ravatalozójában római katolikus egyházi szertartás szerint beszentelték koporsóját, majd következett az állami temetés. A két esemény közötti szünetben az egyik gyászhuszár ócska gramofonra hanglemezt helyezett. Brahms IV. e-moll szimfóniájának nyitótétele szólalt meg. Ahányszor ezeket a szélesen hullámzó, fájdalmasan zokogó vonósakkordokat hallom, mindig Müller professzor urat látom; gyönyörűen őszült, hullámos haját, szálfaegyenes termetét, ahogyan méltóságteljes léptekkel átsétál a Trefort-kerten a szerves kémiai tanszék felé.

Kémiatanárok díjazása

A Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. 1999-ben díjat alapított általános, közép- és szakközépiskolai tanárok részére, hogy támogassa és erősítse a kémia színvonalas iskolai oktatását. A Richter Gedeon Alapítvány a Magyar Kémiaoktatásért kuratóriuma a díjazottakat azok közül a jelöltek közül választja ki, akik több éve elismerten a legtöbbet teszik a kémia iránti érdeklődés felkeltésére, a kémia megszerettetésére, s akiknek tanítványai az utóbbi években sikeresen szerepeltek a hazai és a nemzetközi kémiai tanulmányi versenyeken. A „Kémiaoktatásért" díjat eddig összesen 20 tanár nyerte el.

Az alapítvány a díjat 2004-ben újra kiírja.

Kérjük, hogy a kuratórium munkájának elősegítésére tegyenek írásos javaslatokat a díjazandó tanárok személyére. A rövid, legfeljebb egyoldalas írásos ajánlás tényszerű adatokat tartalmazzon a javasolt személy munkásságáról. A díj célja elsősorban a magyarországi kémiatanárok elismerése, de a határon túli magyar iskolákban magyar nyelven tanító kémiatanárok is javasolhatók. Az írásos ajánlásokat legkésőbb *2004. szeptember 10-ig* kell eljuttatni az alapítvány címére (Richter Gedeon Alapítvány a Magyar Kémiaoktatásért, 1475 Budapest, Pf. 27). A díjak ünnepélyes átadására 2004 októberében kerül sor.

SZEPTEMBERI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Varga Zsolt–Filipcsei Genovéva–Zrínyi Miklós: Az intelligens anyag
Kecskeméti Tibor: Tollas dinoszauruszok Kínából
Metamorfózis múzeumi méretekben. *Vásárhelyi Tamással* beszélget *Kapitány Katalin*
Csaba György: A biológia művelésének neuralgikus pontjai
Ismeretterjesztés–médiakörkép (II). Összeállította: *Németh Géza*
Németh Károly: Maarvulkánosság
Milyen gyorsan tekeredik le egy tűzoltófecskendő? *Gnädig Péterrel* és *Honyek Gyulával* beszélget *Silberer Vera*
Both Előd: „Utazás, nem verseny…"
Vizi E. Szilveszter: Olvasónapló: Világhíres magyarok
Kis színes csevej. *Braun Tibor* rovata
Böhm András: Vizes élőhelyek Magyarországon
Bárdos György: A nyár nem kívánt „örömei": a hasmenés és a hányás
Bencze Gyula: Hová tűnt Kánaán?
A sebészet utolsó tabuja (*Németh Géza* összeállítása)